

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ГАРМОНІЗАЦІЇ АВТОРСЬКОГО ПРАВА ЄС

Леонід Комзюк,

старший науковий співробітник НДІ інтелектуальної власності НАПрН України, докторант юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доцент, кандидат юридичних наук

Наближення чвертьстолітнього ювілею від початку здійснення активної гармонізаційної політики у сфері авторського права в ЄС (пов'язаного з прийняттям у 1988 році Європейською Комісією (далі — ЄК) Зеленої книги «Авторське право і технологічний виклик») ознаменувалося низкою вагомих ініціатив, які дають багатий матеріал для осмислення сучасної проблематики охорони авторських і суміжних прав у контексті європейської інтеграції. Попри появу протягом останніх років низки наукових праць, у яких висвітлюються деякі аспекти досліджуваної теми [див., зокрема: 1; 2], її актуальність не знижується, позаяк не вистачає аналізу й узагальнення саме новітніх провідних тенденцій у зазначеній сфері.

Метою цієї роботи є аналіз найактуальніших (як позитивних, так і негативних) сучасних тенденцій гармонізації європейського авторського права (в широкому значенні, тобто, разом із суміжними правами).

Для кращого розуміння сучасного стану й тенденцій гармонізації авторського права ЄС наголосимо, насамперед, на тому, що зберігається невизначеність щодо місця авторського права (загалом права інтелектуальної власності в системі права ЄС. Цей недолік не усунули ні вже відхилений Проект конституції ЄС, ні сучасна новелізація Лісабонським договором від 13.12.2007 року про внесення змін до Договору про Європейський Союз

і Договору про заснування Європейського Співтовариства первинного права ЄС — його засновницьких договорів. У всіх названих, а також у деяких інших документах (Хартія основних прав ЄС, класифікатор галузей «законодавства») й далі вбачається підрядне значення права інтелектуальної власності щодо регулювання відносин власності (як наприклад у п. 9 преамбули Директиви 2001/29/ЄС), щодо спільного (єдиного) ринку чи щодо конкурентного права.

У зв'язку з набранням чинності 01.12.2009 року вже згаданим Лісабонським договором суттєво змінилася ситуація з визначеністю та обсягом компетенції ЄС щодо гармонізації охорони прав інтелектуальної власності. Так, ч. 1 ст. 118 Договору про функціонування Європейського Союзу передбачено, що в контексті створення й функціонування внутрішнього ринку Європейський Парламент і Рада, діючи відповідно до звичайної законодавчої процедури, встановлюють заходи зі створення титулів європейських прав інтелектуальної власності для «запровадження однакової охорони прав інтелектуальної власності у всьому Союзі» [3].

Магістральний шлях гармонізації авторського права ЄС на перше десятиліття XXI століття заклала прийнята 22.05.2001 року Директива 2001/29/ЄС про гармонізацію певних аспектів авторського права та суміжних прав в інформаційному суспільстві [4]. По-

трібно мати на увазі, що оскільки однією з причин її появи була необхідність сприяти узгодженій імplementації в державах-членах ЄС положень т. зв. Інтернет-договорів ВОІВ 1996 року, вона мимоволі успадкувала як сильні, так і слабкі їхні аспекти. Зважаючи на те, що зміст положень Директиви та її гармонізаційний потенціал вже ґрунтовно проаналізовані зарубіжними і вітчизняними дослідниками [5, 148–162; 1, 178–206], зупинимось лише на кількох, на нашу думку, дискусійних моментах висновків наших шановних попередників у контексті цієї статті. Так, викликають заперечення та видаються недостатньо обґрунтованими (й такими, що недооцінюють дуже прогресивну та перспективну, як нам видається, гармонізаційну тенденцію до соціального збалансування авторського права, закладену у відповідних положеннях Директиви) висновки про недоцільність:

- запровадження в законодавстві України положень ст. 5 (2) (е) Директиви про обмеження і винятки з права на відтворення передач, здійснених соціальними закладами без комерційної мети, такими як лікарні чи місця позбавлення волі, за умови, що суб'єкти прав отримують справедливую компенсацію на тій підставі, що в Україні відсутня така практика [5, 158; 1, 189]. Адже в міру того, як в Україні (а також Болгарії та Румунії, на приклад яких посилається А. Штефан) створюватимуться цивілізовані (справді європейські!) умови в названих соціальних закладах, виникне й поки що відсутня практика відтворення передач. Наявність відповідної норми права буде програмувати формування прогресивної практики. Сказане вище стосується й сумнівів А. Штефан (також з мотивів відсутності такої практики в Україні) щодо доцільності транспозиції положень ст. 5 (3) (к) Директиви,

якими «допускається відтворення, публічне сповіщення і подання до загального відома публіки творів та об'єктів суміжних прав без згоди власника відповідних прав та без виплати йому винагороди, коли таке використання здійснюється як карикатура, пародія або стилізація» [1, 195–196]. Такої ж позиції дотримуються також С. Ступак та О. Жувака [5, 158], додатково вказуючи на невизначеність цих понять.

- транспозиції до законодавства України положень ст. 5 (3) (0) щодо побічного включення твору чи об'єкта суміжних прав у інший об'єкт, зважаючи на невизначеність дефініції «побічний» [5, 158]. У цьому випадку потрібно або визначити поняття «побічний» у відповідному спеціальному законі, або залишити його тлумачення для суду, з наступним узагальненням, у разі потреби, судової практики.
 - включення до українського законодавства положень ст. 5 (3) (i), адже вона робить перелік допустимих обмежень фактично невичерпним [5, 158]. На сьогодні в цьому немає нічого дивного, позаяк встановлення таких переліків (закритих (у континентальних правових системах) або відкритих (в англосаксонських правових системах), де використовується більш досконала, на нашу думку, доктрина *fair use*), є компетенцією держав-членів ЄС. Привернемо увагу, що ЄК вже передбачені консультації щодо можливості гармонізувати перелік допустимих обмежень авторського права та суміжних прав [6]. У цьому випадку, справді, може бути запроваджено закриті переліки, хоча такий розвиток подій видається нам малоімовірним.
- Десятирічний ювілей Директиви дає підстави для попередніх висновків

про те, що вона все ж не повною мірою виправдала покладені на неї сподівання. Зокрема, виявилися недостатньо ефективними передбачені нею технічні засоби захисту авторського права (запозичені з Інтернет-договорів ВОІВ 1996 року), для досягнення задекларованої соціальної збалансованості потрібні були більш далекосяжні обмеження авторського права та суміжних прав та ін. Очікується, що найближчим часом потенційно важливими результатами можуть завершитись ініційовані ЄК дослідження та перегляд застосування Директиви 2001/29/ЄС і ЄК повідомить у 2012 році про своє рішення щодо необхідності її оновлення [6].

Авторське право ЄС й досі значною мірою є соціально незбалансованим (як результат лобістських зусиль великого бізнесу, що базується на використанні об'єктів авторського права та суміжних прав). Європейськими науковцями ці зусилля вбачаються, зокрема, в тенденції до перманентного продовження строків охорони виключних прав, запровадженні в 1996 році щодо некреативних баз даних і можливому подальшому розширенні щодо інших об'єктів інституту охорони прав *sui generis*, наполегливих спробах прощтовхнути патентну охорону прав на комп'ютерні програми тощо.

Так, 31.10.2011 року набрала чинності Директива 2011/77/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 27.09.2011 року, що замінює Директиву 2006/116/ЄС про строк охорони авторського права та деяких суміжних прав [7], відповідно до п. 2 ст. 1 якої внесено зміни до ч. 1 ст. 3 Директиви 2006/116/ЄС і встановлено, що якщо запис виконання на фонограмі правомірною опубліковано чи правомірною публічно сповіщено, права виконавців «спливають через 70 років від дати першого такого правомірною опублікування або першого такого правомірною публічного сповіщення, залежно від того, яка з таких подій мала місце раніше» (спочатку ЄК пропонувала

збільшити цей строк з 50 аж до 95 років, але Європейський Парламент з цим не погодився). Якщо ж правомірною опубліковано або правомірною публічно сповіщено запис виконання на носіїві, іншому ніж фонограма, права виконавців «спливають через 50 років від дати першого такого правомірною опублікування або першого такого правомірною публічного сповіщення, залежно від того, яка з таких подій мала місце раніше» [7]. Цю диференціацію в строках важко пояснити чимось, окрім особливої турботи про інтереси виробників фонограм.

Така зміна строків охорони виключних суміжних прав критикується науковцями та широкою громадськістю як соціально незбалансована.

Не викликає заперечень і положення ст. 1 Директиви 2006/116/ЄС про те, що «строк охорони музичного твору зі словами спливає через 70 років від дати смерті останньої зпоміж нижченаведених осіб, незалежно від того, чи вказані вони як співавтори: автора тексту та композитора музичного твору, за умови що обидва твори було створено спеціально для такого музичного твору зі словами». У п. 18 преамбули Директиви 2011/77/ЄС потреба в цьому обґрунтовується таким чином: «У деяких державах-членах до музичних творів зі словами застосовується однаковий строк охорони, обчислюваний з моменту смерті останнього живого автора, тоді як в інших державах-членах передбачені окремі періоди охорони щодо музики й тексту. Музичні твори зі словами в більшості випадків створювалися співавторами. Наприклад, опера часто є спільним твором лібретиста та композитора. Крім цього, у випадку таких музичних жанрів як джаз, рок-музика та поп-музика творчий процес часто полягає у співпраці декількох осіб» [7]. А в п. 19 цієї ж преамбули некомплектність гармонізації строку охорони музичних творів зі словами, текст і музика яких

були створені для спільного використання, розглядається як можлива перешкода вільному рухові товарів і послуг, зокрема й таких як послуги транскордонного колективного управління правами (в цьому контексті викликає науковий інтерес питання, чи будуть поширені на цю послугу положення численних директив ЄС, які дуже ефективно гармонізували охорону прав споживачів?). Тож аби гарантувати усунення таких перешкод, «для всіх творів цього виду, охоплених охороною на дату, до якої держави-члени зобов'язані здійснити транспозицію цієї директиви [в ч. 1 ст. 2 Директиви 2011/77/ЄС термін транспозиції встановлено до 01.11.2013 року — Л.К.], повинен діяти однаковий, гармонізований у всіх державах-членах строк охорони» [7].

Хоча наведене вище збільшення строків охорони прав виконавців забезпечить зростання доходів, насамперед, рекордингових компаній (зважаючи також на механізм, закладений включеними до ст. 3 Директиви 2006/116/ЄС частинами 2b і 2c), усе це подається ЄК як велика турбота про статки виконавців, старших за 70 років, які створили свої популярні виконання у віці до 20 років [7].

Вселяє оптимізм недавнє відхилення Європейським Парламентом законодавчої пропозиції ЄК щодо патентування комп'ютерних програм, адже воно показує, що бізнес-вплив на прийняття рішень в ЄС не є абсолютним і консолідація зусиль громадськості може зупинити деякі негативні тенденції регулювання суспільних відносин у сфері авторського права.

Вже кілька років триває робота з підготовки директив ЄС, присвячених регулюванню договірних відносин (насамперед, авторів та видавців), діяльності організацій колективного управління та ін. Усе частіше вносяться пропозиції про перехід від гармонізації до уніфікації авторського права ЄС і прийняття низки регламентів ЄС

(у цьому контексті, зокрема, ЄК у квітні 2010 року проведені відкриті слухання про колективне управління майновими авторськими та суміжними правами і створення єдиної структури з онлайнного ліцензування в Європі (документ ЄК від 22.10.2009 року «Творчий контент в європейському єдиному цифровому ринкові: виклики для майбутнього» [8]).

Можлива поява нових титулів авторського права ЄС, передбачена ст. 118 ДФЄС [3] і анонсована ЄК [6], буде означати появу власного автономного первинного правового регулювання на рівні ЄС, а не лише зближення законодавств про авторське право та суміжні права держав-членів, як це було донині.

Крім прийняття вже проаналізованої вище Директиви 2011/77/ЄС, процес оновлення, гомогенізації та подальшої консолідації чинних директив про авторське право та суміжні права отримав своє продовження у прийнятті Директиви 2009/24/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 23.04.2009 року про правову охорону комп'ютерних програм (замінила Директиву 91/250/ЄЕС).

У 2011 році намітилася важлива зміна акцентів у правовому регулюванні, тому що йдеться вже не про вплив авторського права на функціонування єдиного ринку ЄС, а, насамперед, про авторські права як об'єкти обороту, як один з найважливіших товарів на цьому ринку в умовах формування «економіки знання». Перші та досить радикальні кроки на цьому шляху вже оголошені в Повідомленні Європейської Комісії від 24.05.2011 року [6] з досить промовистою назвою «Єдиний ринок для прав інтелектуальної власності», в якому викладено сучасну стратегію щодо прав інтелектуальної власності в ЄС. Вони показують, що ЄК має намір повною мірою використати апроксимаційний потенціал згаданої ст. 118 ДФЄС. Так, ЄК особливо наголошує, що «розглядати-

ме також здійсненність створення додаткового «унітарного» титулу авторського права на підставі ст. 118 ДФЕС і його потенційний внесок для єдиного ринку, правоволодільців і споживачів» [6]. У цьому контексті ЄК розглядає «створення Європейського кодексу авторського права» як один з можливих підходів для «більш далекосяжної перебудови авторського права на Європейському рівні», що міг би містити в собі «всеохопну кодифікацію нинішнього «тіла» директив про авторське право ЄС для того, аби гармонізувати та консолідувати авторське право й суміжні права на рівні ЄС» [6]. Оскільки ЄС і досі не має компетенції щодо прийняття кодексів (навіть беручи до уваги передбачені можливості згаданої ст. 118), то це, найімовірніше, здійснюватиметься шляхом використання, на нашу думку, таких найбільш адекватних у цьому випадку правових форм, як регламенти, адже директиви вже будуть не здатні, як раніше, забезпечити потрібний рівень апроксимації, що, очевидно, може вийти за межі гармонізації і наблизитися до рівня уніфікації, котрий характерний для сфери правової охорони промислової власності в ЄС. Проте можливо, що в цьому разі регламент, як усталений і потужний правовий інструмент, може стати засобом надання чинності Європейському кодексу авторського права.

Протягом останніх кількох років відбувається певне (досить незначне) посилення уваги до соціальної збалансованості авторського права, зокрема, через механізм розширення випадків вільного використання творів. Ідеться, насамперед, про заходи в інтересах осіб з особливими потребами, а також про можливе запровадження відкритого доступу до творів, створених за підтримки та в межах певних програм, які фінансуються ЄС.

З прийняттям Директиви 2004/48/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 29.04.2004 року про забезпечення

дотримання прав інтелектуальної власності посилено увагу і зроблено крок до створення надійніших гармонізованих механізмів здійснення і захисту прав інтелектуальної власності, що дозволило, зокрема, активізувати боротьбу з піратством. У 2010 році ЄК провела слухання, котрі виявили значні труднощі в її реалізації.

Посилення боротьби з піратством, особливо в мережі Інтернет, пов'язується ЄК з новими заходами, що мають бути запроваджені після набрання чинності непопулярною серед широкої громадськості (і Європарламенту) міжнародною Антиконтрафактною торговельною угодою (*Anti-Counterfeiting Trade Agreement, ACTA*), підписаною 01.10.2011 року в Токіо представниками урядів восьми країн: Австралії, Канаді, Японії, Республіки Корея, Марокко, Нової Зеландії, Сінгапуру та США (представники ЄС, Мексики та Швейцарії взяли участь у церемонії підписання й підтвердили підготовку до підписання угоди, яка відкрита для підписання з 01.05.2011 року до 01.05.2013 року і має набрати чинності після здачі на зберігання урядові Японії як депозитарію шостої ратифікаційної грамоти) [підготовлений до підписання текст угоди станом на 15.04.2011 року див.: 9]. Відомі вчені і політики вказували на потенційні загрози порушення прав людини в разі здійснення угоди [10], але ЄК відкидає критичні зауваження та продовжує підтримувати ACTA [11].

Помітним явищем у процесі вироблення шляхів модернізації і гармонізації авторського права в контексті просування вільного руху знання й інновацій як «п'ятої свободи» на ринку ЄС стало прийняття ЄК 16.07.2008 року Зеленої книги про авторське право в економіці знань. Книга фокусується на тому, як дослідницькі, наукові й освітні матеріали поширюються серед публіки та наскільки вільно незалежне знання цир-

кулює на внутрішньому ринку і розпочинає дискусію про довгострокове майбутнє авторської політики в знаннеінтенсивних галузях, зокрема, про систему авторського права, що стосується наукового видання, цифрового збереження європейської культурної спадщини, т. зв. «сирітських» творів, доступу користувачів до охоронюваних творів і спеціальних потреб інвалідів для участі в інформаційному суспільстві [12].

У контексті здійснення Стратегії «Європа 2020», стратегії ЄК у сфері інтелектуальної власності [6] та Європейського цифрового порядку денного привертає увагу Зелена книга про розповсюдження аудіовізуальних творів в Інтернеті: можливості та виклики, пов'язані з єдиним цифровим ринком, опублікована ЄК 13.07.2011 року [13].

Одним з найбільш перспективних шляхів гармонізації авторського права ЄС (порівнянням з внеском розробників проекту Європейського цивільного кодексу в гармонізацію європейського приватного права) може стати розробка спільних доктринальних підходів щодо його основних інститутів і категорій, започаткована в 2002 році групою видатних науковців з провідних європейських університетів (Л. Бентлі, Дж. Бінг, Д. Віссер, Р. Гілті, Б. Гугенгольтц, Ф. Готцен, Т. Дрейер, М. Рікольфі, А. Стровел та ін.) у межах *the Wittem Project* і втілена в оприлюдненому в 2010 році проекті Європейського кодексу авторського права [14]. Хоча, як вказують автори, цей кодекс засновується на існуючому доробку ЄС — *acquis communautaire* — у цій сфері, але не зводиться до переказу чи консолідації норм директив ЄС про авторське право, які становлять основу цього доробку. Потрібно мати на увазі, що радикалізм проектних пропозицій авторів був обмежений також необхідністю залишатись у межах, визначених Бернською конвенцією про охорону літературних і художніх творів, Уго-

дою про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності та договорами ВОІВ, що є чинними для ЄС і його держав-членів. Оскільки проект не стосується проблематики суміжних прав, прав на бази даних, захисту авторських прав і деяких інших важливих питань (що може бути пояснено, зокрема, недосягненням щодо них узгодженої позиції розробників), це дещо знижує його цінність. Автори висловлюють обґрунтоване сподівання, що цей проект зможе стати моделлю та реферативним посібником для майбутньої гармонізації чи уніфікації авторського права на європейському рівні. При цьому принципово важливим є висновок робочої групи про недоцільність запровадження уніфікованої європейської правової бази (*unified European legal framework*) у сфері авторського права [14; 15].

Висновки. Отже, проведене дослідження дає підстави сформулювати такі основні висновки.

Новітні тенденції гармонізації авторського права ЄС є досить суперечливими. Як позитивні тенденції можемо, насамперед, виокремити розширення та чіткіше визначення компетенції ЄС у цій сфері у зв'язку з набранням чинності 01.12.2009 року Лісабонським договором, який відкрив перспективу якісно нового етапу у зближенні національних законодавств держав-членів ЄС про інтелектуальну власність, зокрема й про авторське право; наміри ЄК перейти до уніфікації деяких норм (і навіть субінститутів) авторського права ЄС, зокрема, через прийняття Європейського кодексу авторського права (проект якого, розроблений групою видатних науковців, зараз активно обговорюється); спроби запровадження більш адекватного регулювання онлайн-ліцензування, що сприятиме зниженню рівня піратства; певне (хоча й досить незначне) посилення соціальної збалансованості авторського права та ін. Явищами, що негативно, на

нашу думку, впливають на гармонізацію авторського права, є: збереження неадекватного місця авторського права в системі права ЄС (як в інституційному та матеріальному, так і в первинному та вторинному праві) і детермінована цим фактором його внутрішня безсистемність і фрагментарність (що навіть дає підстави твердити про необґрунтованість вживання власне поняття «Авторське право ЄС») та певна спонтанність правового регулювання; не повною мірою відповідає викликам інформаційного суспільства Директива 2001/29/ЄС, зокрема, виявилися недостатньо ефективними передбачені нею технічні засоби захисту авторського права (запозичені з Інтернет-договорів ВОІВ 1996 року); збереження соціальної незбалансованості авторського права, зокрема, перманентна тенденція до збільшення строків охорони виключних прав (замість бажаного поступового їх скорочення); можливість подальшого неадекватного розширення інституту охорони прав *sui generis*, запровадженого в 1996 році для некреативних баз даних, на інші об'єкти, недостатня глибина реформ, які стримуються також недосконалістю глобальної системи охорони авторського права, та ін.

Варто продовжувати дослідження гармонізації авторського права ЄС, звернувши особливу увагу на такі новітні явища й тенденції цього перманентного процесу, як, насамперед,

проблематика можливого переходу до уніфікації та кодифікації авторського права; створення «унітарних» титулів авторського права; обмеження авторського права та досягнення його соціальної збалансованості; розвиток охорони виключних прав *sui generis* на певні специфічні (некреативні) результати інтелектуальної діяльності, які не можуть бути об'єктами авторського права (у вузькому значенні); колективне управління майновими авторськими та суміжними правами та створення єдиної структури з онлайнового ліцензування в Європі в контексті формування єдиного європейського цифрового ринку для «творчого контенту»; боротьба з піратством та ін. Результати цих досліджень будуть мати велику наукову та практичну цінність для адаптації українського законодавства про авторське право та суміжні права до *acquis communautaire*. ♦

Список використаних джерел

1. *Правове забезпечення сфери інтелектуальної власності в Україні в контексті європейської інтеграції: концептуальні засади : монографія / За наук. ред. О. П. Орлюк. — К. : Лазурит-Поліграф, 2010. — 464 с.*
2. *Комзюк Л. Т. Гармонізація авторського права Європейського Союзу / Л. Т. Комзюк // Цивиліст [Москва]. — 2009. — № 3. — С. 10–12.*
3. *The Treaty on the Functioning of the European Union [Electronic resource]. — Mode of access : http://www.europa.eu/lisbon_treaty/full_text/index_en.htm.*

4. *Directive 2001/29/EC of the European Parliament and of the Council of 22 May 2001 on the harmonization of certain aspects of copyright and related rights in the information society // Official Journal. — L. 167. — 22/06/2001. — P. 10–19.*
5. *Право інтелектуальної власності Європейського Союзу та законодавство України / За ред. Ю. М. Капіци. — К. : Слово, 2006. — 1104 с.*
6. *A Single Market for Intellectual Property Rights: Boosting creativity and innovation to provide economic growth, high quality jobs and first class products and services in Europe: Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European economic and social Committee and the Committee of the Regions 24.05.2011 [Electronic resource]. — Mode of access : http://ec.europa.eu/internal_market/copyright/docs/ipr_strategy/COM_2011_287_en.pdf.*
7. *Directive 2011/77/EU of the European Parliament and of the Council of 27 September 2011 amending Directive 2006/116/EC on the term of protection of copyright and certain related rights [Electronic resource]. — Mode of access : <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2011:265:0001:0005:EN:PDF>.*
8. *Creative Content in a European Digital Single Market: Challenges for the Future [Electronic resource]. — Mode of access : http://ec.europa.eu/avpolicy/other_actions/content_online/index_en.htm.*
9. *Anti-Counterfeiting Trade Agreement [Electronic resource]. — Mode of access : http://www.international.gc.ca/trade-agreements-accords-commerciaux/assets/pdfs/acta-crc_apr15-2011_eng.pdf.*
10. *What is ACTA? [Electronic resource]. — Mode of access : <http://stopacta.info>.*
11. *Comments on the «Opinion of European Academics on Anti-Counterfeiting Trade Agreement» [Electronic resource]. — Mode of access : http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2011/april/tradoc_147853.pdf.*
12. *Green Paper «Copyright in the Knowledge Economy». European Commission. Brussels. 16.07.2008. COM(2008) 466/3 final [Electronic resource]. — Mode of access : http://ec.europa.eu/internal_market/copyright/docs/green_paper_knowledge_economy/COM_2008_466/3_en.pdf.*
13. *Green Paper on the online distribution of audiovisual works in the European Union: opportunities and challenges towards a digital single market. European Commission. Brussels, 13.07.2011. COM (2011) 427 final [Electronic resource]. — Mode of access : http://ec.europa.eu/internal_market/copyright/docs/green_paper_online_distribution/COM_2011_427_en.pdf.*
14. *European copyright code : The Wittem Project (April 2010) [Electronic resource]. — Mode of access : http://www.copyrightcode.eu/Wittem_European_copyright_code_21%20april%202010.pdf.*
15. *Комзюк Л. Проект Європейського кодексу авторського права (The Wittem Project) в контексті апроксимації законодавств держав-членів ЄС / Л. Т. Комзюк // Інтелектуальна власність. — 2011. — № 7. — С. 65–70.*